

Тетяна Возна
(Тернопіль)

ПОСТАТЬ М. СМОТРИЦЬКОГО В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано та досліджено науковий доробок зарубіжної та української зарубіжної (діаспорної) історіографії, який присвячений вивченню постаті визначного українського письменника-полеміста, мовознавця та філософа другої половини XVI – першої половини XVII ст. – Мелетія Смотрицького.

Ключові слова: мислитель, М. Смотрицький, постать, дослідники, за межами України.

В статье проанализирована и исследована научная работа зарубежной и украинско-зарубежной (диаспорной) историографии, которая посвящена изучению личности выдающегося украинского писателя-полемиста, лингвиста и философа второй половины XVI – первой половины XVII ст. – Мелетия Смотрицкого.

Ключевые слова: мыслитель, М. Смотрицкий, личность, исследователи, за пределами Украины.

In the article scientific work of foreign is analysed and investigational and Ukrainian-foreign (diaspore) historiography, which is devoted the study of figure of the prominent Ukrainian writer-polemicist, linguist and philosopher of the second half XVI – the first half of the XVII – Meletiya Smotrickogo.

Key words: thinker, M. Smotrickiy, figure, researchers, outside Ukraine.

Мелетій Смотрицький (бл. 1578 – 1633) безперечно відноситься до найбільш видатних діячів української культури. Він є вихованцем Острозької академії, продовжувачем традицій цього навчального закладу і не лише продовжувачем, а й новатором у розвитку літератури, філології, суспільно-політичної та філософської думки України в кінці XVI – першій половині XVII ст. Його творча діяльність зробила його безсмертним в історії філософії, полемічної літератури та в українському мовознавстві, адже він був і залишається найбільш талановитим мислителем, письменником-полемістом та мовознавцем свого часу.

Поряд з тим, Мелетій Смотрицький – одна із найзагадковіших постатей рубежу XVI – XVII ст., адже будучи у 20-х рр. XVII ст. однією з перших і найбільш впливових постатей серед православних ієрархів, його біографічні дані дуже суперечливі.

У даному дослідженні спробуємо проаналізувати дослідження зарубіжних та діаспорних науковців про життя і творчість М. Смотрицького.

Після смерті М. Смотрицького науковець Войцех Кортисція у своїй промові, яка була проголошена ним при похованні Мелетія, і яка була надрукована та видана у 1634 р. у Вільно, як зазначає В. Короткий, подає такі цікаві відомості про мислителя: "...о том, где учился Смотрицкий, и о его путешествиях в последние годы жизни" [3, с. 12].

Пізніше в 1666 р. італійський дослідник Я. Суша присвячує життю і діяльності М. Смотрицького свою працю "Савло і Павло Руської Унії (Церкви), навернений кров'ю блаженного Йосафата, або Мелетій Смотрицький" [12]. Цей твір складається з передмови до читача, "Прелюдії" та двох частин. У першій частині автор розповідає про М. Смотрицького, як "Савла З'єднання" і вона містить у собі шість розділів. А друга частина містить у собі дев'ять розділів, у яких йдеться про мислителя, як "Павла З'єднання". Перша частина мало містить інформації про М. Смотрицького, проте друга більш докладно висвітлює життя і діяльність мислителя. Цей твір є основним джерелом для всіх, хто пізніше писав про М. Смотрицького.

Вже ці згадувані нами дослідження говорять про те, що діяльність М. Смотрицького була досить вагомою, оскільки його постать зацікавила іноземних науковців.

Подальші дослідження життя і діяльності М. Смотрицького стосуються радянських часів. Особливо у цей період дослідників цікавить не стільки неординарна особистість, а скільки його відома праця "Грамматика словенська", яка була видана у 1619 р. в Єв'ю [1; 2]. Вона мала велике наукове значення протягом всього XVII ст., включно до появи "Грамматики" М. Ломоносова, яка була видана у 1755 р. Дослідники називають цю книгу найвизначнішим твором давньослов'янського мовознавства, яка опиралася на європейські лінгвістичні теорії свого часу. У ній вперше здійснено наукове обґрунтування церковнослов'янської мови у східнослов'янській редакції та поряд з цим вона виконувала ряд дидактичних функцій. Саме "Грамматика" принесла славу М. Смотрицькому як науковцю.

Крім цього в цей час над дослідженням постаті Мелетія працювали

Е. Прокошина [5] та В. Короткий [3]. Е. Прокошина у своїй монографії вперше висвітлює певні філософські погляди Мелетія Смотрицького, а також розкриває усі тяжкості та протиріччя життєвого шляху полеміста та детально описує його наукову діяльність. А щодо В. Короткого, то він розглядає творчу діяльність мислителя на фоні історичних подій, які пов'язані з прийняттям Берестейської церковної унії 1596 р. У своїй праці про М. Смотрицького він говорить так: “Одно из самых видных мест в литературном процессе Беларуси XVII в. принадлежит Мелетию Смотрицкому, выдающемуся общественно-политическому и культурному деятелю, чье творчество в равной мере принадлежит братским белорусскому и украинскому народам. Писательская и просветительская деятельность полемиста была противоречивой, как сама эпоха, которой он принадлежал” [3, с. 10].

Але звичайно найбільше досліджень належить перу діаспорних вчених.

Найпершою глибокою розвідкою постаті М. Смотрицького є дисертаційне дослідження Б. Куриласа “З'єднання архієпископа Мелетія Смотрицького в історичному і психологічному наświetленні” [4], яка була захищена в Мюнхені 1955 р. Дисертація складається із передмови, семи розділів, списку літератури, приміток і списку імен.

Свою працю автор розпочинає такими словами: “Постать Мелетія Смотрицького завжди притягувала увагу істориків і полемістів своєю багатогранністю, психологічною експресією та драматизмом. Дуже плідний письменник залишається в пам'яті прийдешніх поколінь, як один з найбільших українських полемістів” [4, с. 3].

Далі Б. Курилас у своїх семи розділах дисертації розкриває постать М. Смотрицького. У першому розділі автор аналізує ту ситуацію, яка виникла напередодні, під час і після Берестейської унії (1596 р.), у другому – подає опис трьох протиставлень між католицизмом і православ'ям (богословсько-догматична, філософсько-психологічна та історико-етнічна протиставленість), у третьому – дається біографічний опис духовного розвитку філософа, у четвертому – висвітлює три історичні факти, які кардинально вплинули на життя М. Смотрицького (мученицька смерть Св. Йосафата або Вітебська трагедія 12 листопада 1623 р., подорож на Схід і Київське насильство над його сумлінням), у п'ятому – описує ідею української Патріархії в Києві та наголошується на видатну роль у ній мислителя, у шостому – розглядає *Parhensis ad Nationem Ruthenam* – “Звернення до української нації”, як духовний заповіт М. Смотрицького до “живих

і ненароджених" синів і дочок України, у сьомому – коротко описує найголовніші твори полеміста [4, с. 3-4].

Незважаючи на те, що Б. Курилас присвятив цілу дисертаційну розвідку він все ж таки більше звернув увагу на історичні і психологічні аспекти дослідження постаті М. Смотрицького.

Ще одним відомим дослідником М. Смотрицького був М. Соловій [6; 7]. Його праця "Мелетій Смотрицький як письменник" складається із двох частин. Перша частина вийшла у 1977 р., а друга – 1978 р.

У ній автор описує М. Смотрицького, як величну постать: "Мелетій Смотрицький належить без сумніву до найбільш цікавих і видатних постатей в історії Української Церкви в першій половині XVII ст. Цікавим було і його життя, і його діяльність, зокрема, ж його твори зробили його безсмертним в історії полемічної літератури. Він являється найбільш плодотворним і талановитим полемічним письменником свого часу. Не диво, що про Смотрицького згадують і мусять згадувати не тільки історики церковного життя, але також літературознавці і мовознавці" [6, с. 9].

Перша частина складається із передмови та п'яти розділів. Щодо двох перших розділів (Розділ перший. Церковне життя на Русі-Україні перед виступом Мелетія Смотрицького, Розділ другий. Богословсько-полемічне письменство перед Смотрицьким), то автор подає опис всіх тих обставин і подій, які передували появі та формації такої талановитої особистості, як М. Смотрицького. У наступних трьох розділах (Розділ третій. Молодість і формація Мелетія Смотрицького, Розділ четвертий. Діяльність Смотрицького, щоб "з'єднати Русь з Руссю", Розділ п'ятий. Останні роки М. Смотрицького) розглядається життя і діяльність мислителя. І головним джерелом для цих розділів, за словами М. Соловія став "клясичний твір про Смотрицького пера Якова Суші" [6, с. 11].

Друга частина присвячена суто характеристиці праць М. Смотрицького. Складається вона із восьми розділів і кінцевих висновків. Сім розділів містять аналіз творів М. Смотрицького від "Антиграфе" й "Треноса" до "Граматики", "Апології" та інших творів після переходу Смотрицького до Католицької Церкви. Дана частина праці найбільш об'ємна і оригінальна, сам автор говорить: "...ця частина нашої праці являється більш оригінальною, ми старалися наші висновки опирати на самих творів Смотрицького" [6, с. 11]. Щодо останнього розділу (Розділ восьмий. До характеристики М. Смотрицького), то тут автор подає осуди й оцінки про Смотрицького колишніх і теперішніх авторів. Цей розділ є підсумком усієї праці М. Соловія.

Досліджуючи постать М. Смотрицького у своїй праці він дійшов таких основних семи висновків: “1. Усі історики й дослідники, що займалися особою, діяльністю та письменницькою творчістю М. Смотрицького, є однозгідні із собою, що він був з природи щедро обдарованих рідкими здібностями, даруваннями і визначними прикметами розуму й серця. 2. Смотрицький був також глибоко емоційною людиною. Він умів промовляти не тільки до розуму, але й до серця слухачів чи читачів. 3. Однак, Смотрицький вмів переборювати свою емоційність і перевірювати свої дотеперішні позиції. Він був пристрасним шукачем правди. 4. Його перехід до Католицької Церкви не був ніякою “слабкістю характеру” чи “зрадою рідної Церкви”, тільки послідовним кроком у його пошуках за правдою. Він довго шукав правди, але знайшовши її, покоровився перед нею і став її боронити. 5. Смотрицький, як і всі великі люди, мав теж свої розчарування і душевні потрясіння. Всі ці розчарування його протверезили і довели його до тих справді геніальних ідей: примирення Руси з Руссю, створення власного патріархату і з’єднання на базі того, що церквам спільне, а не того, що їх ділить. На жаль, ці ідеї не знайшли належного відгону серед колишніх його прихильників, і це, мабуть, було чи не найбільшим розчаруванням у житті Смотрицького. 6. Сам Смотрицький уважав себе жертвою Київського Собору, але його тимчасове осудження свого твору було зроблене в умовах фізичного насильства і ніяк не було осудженням головних його ідей, яким він залишався вірним аж до смерті. 7. Вкінці, Смотрицький був людиною небуденного формату. Він високо підносився понад своє оточення, переростає його своїми ідеями, задумами і починами, і може тому був немов “поза своєю добою”” [7, с. 388-390].

І завершує свою розвідку М. Соловій такою фразою: “Мелетій Смотрицький належить до “найкращих синів Церкви та рідного народу”, але він поки що ще є між тими “недооцінюваними постатями”, що зазираючи своїм генієм у майбутність” [7, с. 390].

Але все ж таки праця М. Соловія носить більше літературний характер, проте вона має велику наукову цінність, оскільки автор подає достовірні факти про життя і діяльність М. Смотрицького.

Проте, існують праці, які з негативного боку характеризують постать М. Смотрицького, це стосується роботи С. Сабола [11], автора, який стояв на католицьких позиціях. Через це він негативно відреагував на православні погляди М. Смотрицького.

На останок варто відмітити, що останнім часом існує тенденція

подолати конфесійні та політичні підходи в оцінці мислителя-полеміста. Тут варто згадати праці американського дослідника Д. Фріка [8; 9; 10]. Він присвятив постаті мислителя спеціальну монографію, в якій подає дуже корисні і цікаві факти із життя і діяльності полеміста. Також видав і опублікував твори М. Смотрицького в "Гарвардській бібліотеці української літератури", що є не менш важливим фактом у збереженні і передачі наступним поколінням усіх історичних, філософських та культурних надбань українського народу.

Таким чином ми в даній публікації спробували проаналізувати дослідження життя і діяльності М. Смотрицького, які проводилися за межами України. Звичайно дана розвідка не охоплює всіх авторів, які займалися дослідженням постаті мислителя. Також існують дослідження вчених на українських теренах, але це тема іншої статті.

Всі зарубіжні та діаспорні вчені сходяться у тому, що М. Смотрицький був неординарною і в той же час визначною постаттю в історії української філософської думки. Проте доводиться констатувати, що ще немає досить повного філософсько-історичного аналізу життя і діяльності М. Смотрицького. Через це залишається і по сьогодні досить актуальною ця проблематика.

Джерела та література:

1. Врядий А. А. Первопечатные книги Ивана Федорова ("Острожская библия" 1581 года) и "Грамматика" М.Г. Смотрицкого / А.А. Врядий // Ученые записки Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук. – Ташкент, 1975. – Вып. 26. – С. 90–111.

2. Врядий А. А. Морфологическая характеристика имен существительных в "Острожская библия" 1581 г. Печати Ивана Федорова и "Грамматика" М. Смотрицкого / А.А. Врядий // Сборник научных трудов Ташкентского государственного педагогического института. – Ташкент, 1976. – Т. 166. – С. 31–41.

3. Короткий В. Г. Творческий путь Мелетія Смотрицького / В.Г. Короткий. – Мн. : [б. в.], 1987. – 192 с.

4. Курилас Б. З'єднання архієпископа Мелетія Смотрицького в історичному і психологічному навітленні / Б. Курилас. – Вінніпег : [б. в.], 1962. – 135 с.

5. Прокошина Е. С. Мелетий Смотрицький / Е.С. Прокошина. – Мн. : [б. в.], 1966. – 159 с.

6. Соловій М. Мелетій Смотрицький як письменник: У 2-х частинах / М. Соловій. – Рим; Торонто : [б. в.], 1977. – Ч. I. – 257 с.

7. Соловій М. Мелетій Смотрицький як письменник: У 2-х частинах / М. Соловій. – Рим; Торонто : [б. в.], 1978. – Ч. II. – 450 с.

8. Frick D. Meletij Smotryc'kyj and the Ruthenian Question in the Early Seventeenth Century / D. Frick // Harvard Ukrainian Studies. – 1984. – № 8. – S. 351–375.

9. Frick D. Meletij Smotryc'kyj and the Ruthenian Language Question / D. Frick // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – № 9. – S. 25–52.

10. Frick D. Meletij Smotryc'kyj / D. Frick. – Cambridge, 1995. – 395 p.

11. Sabol S. De Meletij Smotrickyi Polemista Anticatholico / S. Sabol. – Rome : [b. w.], 1951. – 156 s.

12. Susza Jakob. Saulus et Paulus Ruthenae unionis sanguine beati Josaphat transformatus, sive Meletius Smotriscius... archimandrit Dermansis / Jakob Susza. – Romae : [b. w.], 1666. – 191 s.